

19. Yüzyılda Kangal Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair

*About The Socio-Economic Structure Of The Kangal Kazası
In 19. Century*

Galip EKEN*

ÖZET

Bu gün Sivas vilayetinin bir kazası olan Kangal, 19. yüzyıl ortalarında 40 hane civarında Müslüman ve gayr-i Müslim bir nüfusu barındıran bir köydür. Ancak bu köyün etraftaki diğer köylerle birlikte oluşturulan Kangal kazasının merkezi olduğu görülür. Bu makalede Kangal köyü ile birlikte Kangal kazasına bağlı Müslim ve gayr-i Müslim hanelerin yaşadığı 10 kadar köyün 1840'larda Temettuat ve Cizye defterlerinden faydalanılarak 19. yüzyıldaki bir Anadolu Osmanlı kazasının ve ona bağlı köylerin demografik durumları ile birlikte ekip diktikleri tarlaları, sahip oldukları hayvanları, ödedikleri vergilerini ortaya koymaya çalıştık.

ANAHTAR KELİMELER

Kangal, tarım, nüfus, temettuat, cizye, vakıf.

ABSTRACT

Kangal, a district of Sivas province nowadays, was a village that had been consisted nearly 40 Muslim and Non- Muslim families in the 19th Century. But it is shown that this village was a center of Kangal district in collaboration with the other villages around it. In this article we have tried to illustrate the demographic situations, the animals which were possessed, the fields cultivated and the taxes was paid by the villagers of an Anatolian-Ottoman district Kangal and its ten villages in which Muslim and Non- Muslim families lived. The Temettuat and The Cizye Defters of of 1840s were used in this study.

KEY WORDS

Kangal, agriculture, demography, Temettuat, Cizye, waqf.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Bugün Sivas il merkezine 81 km. uzaklıkta bulunan Kangal kasabası, eski çağlardan itibaren bir yerleşim merkezidir¹. Türklerin Anadolu'yu fethini takiben bu bölgede Selçuklu ve Danişmentli devletlerinin hâkim oldukları görülmektedir². Malatya–Sivas yolu üzerinde yer alan Kangal, belki de bu güzergâh üzerinde bulunmasından dolayı 16. yüzyıldan günümüze kadar geçen zaman diliminde kendi çapında büyüyüp gelişmiştir. Esasen daha Roma çağında Kangal'ın, Arabisos(Afşin)'tan Sebasteia(Sivas)'ya uzanan Roma yolu üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır³.

Eski çağlarda olduğu gibi Osmanlı döneminde de “Kangal güzergâhı” önemini korumuştur. IV. Murat, 1635 yılında Revan seferi sonrasında Diyarbakır, Malatya, Kangal ve Sivas üzerinden İstanbul'a dönmüştür⁴. XVII. yüzyıl müellifi Kâtip Çelebi Cihannüma'sında Kangal'ın konumunu belirtmektedir⁵. Yine aynı yüzyıl ortalarında (1658'de) bir kış günü Sivas'tan Malatya'ya giden batılı seyyah Macanus da Kangal yolu hakkında ilginç bilgiler vermektedir: “Sivas'tan ayrıldıktan sonra Delikli Kaya denilen dağın tepesine vardığımızda soğuktan iyice aptallaştığımız... Kervanımız karda yürümekten bıtap düşmüştü. Sürücülerin birkaçı, kara batan hayvanları çıkarıp tekrar yükleme yaparken soğuktan donup öldüler. Nihayet bir boğaza ulaştık. Burada sadece bir hayvanın geçebileceği kadar dar bir yol vardı... Kangal halkı yol kaybolmasın diye yolun iki tarafına ağaç kabukları dikmişler. Delikli Kayadan Kangal'a kadar bu ağaçlar rehberimize sanki göz olmuştu... Böyle işaretlerle geçiş yöntemi İstanbul'da, İran'da ve pek çok ülkelerde biliniyormuş. Bu kadar yer görmüş, seyahat etmiş insanlar olarak bu kadar korkunç bir soğuğa rastlamadık...”⁶. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında (1878) Sivas ve havalisine gelmiş olan Henry Tozer ise Seyahatnamesinde: “...Kangal ağalarının memleketi olan Kangal kasabası ise

¹ Bkz. Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas 1999, s. 12-13; Türk Ansiklopedisi, “Kangal”, Ankara 1974, C. 21, s. 202; bkz. Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas tarihsiz, 339.

² Kangal'da Selçuklu ve Danişmentli hâkimiyeti tasrih edilmemekle birlikte bu coğrafyanın bahsi geçen devletlerin hâkimiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır; bkz. Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993, s. 118–119.

³ W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Belli, İstanbul 1960, s. 303-304.

⁴ Bkz. Süheyl Ünver, “4. Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi” **Belleten**, XVIII. Ankara 1952, s. 547-576.

⁵ Bkz. Katip Çelebi, **Kitab-ı Cihannüma**, İstanbul 1145, s. 628.

⁶ Adnan Mahiroğulları, **Seyyahların Gözüyle Sivas**, İstanbul 2001, s. 49.

izlediğimiz yolun solunun biraz aşağı taraflarında yerleştiğinden ...” diye bahseder⁷.

Bu bağlamda XX. yüzyıl başlarında Sivas-Kangal-Harpur istikametinde 5 metre genişliğinde 124 km. civarında bir yol açıldığını da ifade edelim⁸.

İdarî Yapı

Kangal, Osmanlı dönemi kaynaklarından 1536 tarihli tahrir defterinde Eyalet-i Rum'un "nefs'i" ve "paşa sancağı" olan Sivas'a bağlı mezra olup, belgede "mezra-i Kangallı" olarak geçmektedir⁹. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde aslında çok da geliştiğini söylemek zor görünmektedir. 1844 (1261) tarihli Temettuat kayıtlarında Kangal, idarî anlamda Sivas eyaletinin merkezi olan Sivas sancağının kazasıdır. Ancak bir köy olarak bu kaza merkezliğini yürütmektedir. Temettuat defterinin başındaki ibareyi buraya taşıyacak olursak: "Sivas sancağı'nda kain Kangal Kazası'na tâbi nefsi-i Kangal karyesi' olarak geçmektedir¹⁰. 1846 (1263) tarihli Kangal'a ait cizye defterinin başında ise "Kangal nahiyesinde..." olarak deftere giriş yapılmaktadır¹¹. 1890 (1308) tarihli Vilayet Salnamesi'nde de Kangal, Aşudi, Alacahan ve Delikitaş ile birlikte nahiyeler olarak zikredilmektedir¹².

Aslında 1831 nüfus sayımını takip eden yıllarda da Kangal'ın Sivas kazasının bir nahiyesi olduğu ifade edilmektedir¹³. O zaman 1844'lerdeki Temettuat tahrirlerinde niçin kaza merkezi olarak kaydedildiğinin anlaşılması zor görünmektedir. Zira Tuncer Baykara'nın Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası adlı eserinde Kangal, Eyalet-i Sivas'a bağlı Liva-i Sivas ve ona bağlı nahiyeler olarak geçmektedir¹⁴. Ve yine Ünlü seyyah V. Cuiet de Kangal'dan nahiyeler olarak bahsetmektedir¹⁵.

Ayrıca 19. asrın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Kangal ve ona bağlı köylerde inşa edilen camilerin vakfiyelerinde de Kangal, Sivas'a bağlı bir nahiyeler

⁷ Adnan Mahiroğulları, a.g.e. s. 126.

⁸ Yurt Ansiklopedisi, İstanbul 1982-83, C. 9, s. 6864.

⁹ 387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Ankara 1997, s. 511.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maliye Varidat Temettuat (ML.VRD.TMT.) 13793/2.

¹¹ BOA. Cizye Defteri 830/4.

¹² Fikri Karaman, Salname-i Vilayet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki) (1308/1890), İstanbul 2001, s. 101.

¹³ Ramazan Özey, "20. Yüzyılın Başlarında Sivas'ın Tarihî Coğrafyası", 80. yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003- Sivas Bildirileri, Sivas 2003, s. 135.

¹⁴ Tuncer Baykara bu bilgileri 1273 yılı devlet salnamesinden aldığını belirtmektedir, bkz. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, Ankara 1988, s. 247-249.

¹⁵ Adnan Mahiroğulları, a.g.e. s. 126.

merkezi olarak geçer¹⁶. Burada 19. yüzyıl itibariyle kaza ve nahiye tabirlerinin tam olarak oturmadığı ve bu kavramların birbirilerinin yerine kullanıldığı zannedilmektedir¹⁷.

19. yüzyılda birçok kez idarî düzenleme yapıldığı gibi 20. yüzyıl başlarında da idarî düzenlemenin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1903 yılında yapılan yeni düzenlemede Kangal, kaza olarak Bünyan-ı Hamid ile birlikte Sivas merkez sancağına katılmıştır¹⁸. 1916 yılındaki yeni düzenlemede de Sivas'ın on adet kazasından biri Kangal'dır¹⁹. Cumhuriyet döneminde de Kangal'ın kaza merkezi olmayı sürdürdüğü görülmektedir²⁰.

Başlangıçtan itibaren Kangal kazasına bağlı kaç köyün bulunduğunu tespit etmek de kolay görünmemektedir. Temettuat defterlerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmışsa da bu mümkün olmamıştır. Zira 1844 tarihli Kangal'ın köylerine ait kaç adet temettuat defterinin bulunduğu belirlenememiştir. Ulaşılan 3 adet Temettuat defterinde Kangal merkez ile birlikte 10 köy; cizye defterinde ise yine Kangal ile birlikte 3 köy bulunmaktadır²¹. Ancak 1907 yılında kangal kazasının 111 köyü bulunduğu anlaşılmaktadır²².

Kangal'da belediye teşkilatı ise 20. yüzyıl başlarında kurulmuş ve 1934 yılı belediye seçimlerinde de 12 üye seçilmiştir²³.

¹⁶ Bu vakfiyelerden bazıları için bkz. **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)** 596/146; **VGMA.600717**; **VGMA.603/129**.

¹⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* adlı kitabında 17. yüzyılda Kangal'ın kaza merkezi olup, Perakende-i Kangal olarak geçtiğini ifade ettiği gibi, 1865'lerde nahiye, 1900 yılında kaza olduğunu belirtir; bkz. Tahir Sezer, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara 2006, s.277.

¹⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6858-6859.

¹⁹ Sivas'ın diğer kazaları Merkez kaza, Aziziye, Koçgiri, Divriği, Tenos, Hafik, Darende, Gürün, ve Yıldızeli'dir bkz. **Yurt Ansiklopedisi** s. 6858-6859.

²⁰ 1926 yılı sonlarına kadar Sivas, Koçhisar, Yıldızeli, Darende, Aziziye, Şarkışla, Divriği, Gürün, Zara ve Kangal kazalarından ibaret idi; ancak sonradan Aziziye Kayseri'ye bağlanmıştır; bkz. İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, (haz. Recep Toparlı) Sivas 1998, s. 123.

²¹ **BOA. ML. VRD.TMT. 13792** nolu defterde Karanlık köyünde 7 hane ve Kavak köyünde 6 hane; **13793** nolu defterde Kangal köyünde 26 hane müslim 16 hane gayr-i müslim; **13795** nolu defterde Karahisar köyünde 11 hane, Uzunca köyünde 4 hane, Karacaviran köyünde 2 hane, Afşaviran köyünde 5 hane Tekke köyünde 5 hane Davulbaz köyünde 5 hane ve Zerek köyünde 20 hane Müslüman bulunmaktadır. Cizye defterinde ise Kangal köyünde 18 hane, Mursal köyünde 5 hane Mancılık köyünde 41 hane gayr-i müslim bulunuyordu bkz. **BOA Cizye Defteri** 830. Ayrıca cizye defterinde geçen Mursal ve mancılık köylerinde gayr-i müslimlerle birlikte Müslümanların; 13792 ve 13795 nolu Temettuat defterlerinde belirtilen Kavak, Karahisar, Uzunca, Karacaviran, Afşaviran, Tekke, Davulbaz, Zerek köylerinde Müslümanlarla birlikte gayr-i müslimlerin yaşadığı kuvvetle muhtemeldir.

²² Ramazan Özey, **a.g.m.** s. 137.

²³ Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Sivas 1935 s. 221-222.

İdarî durum ile ilgili olarak burada üzerinde durulması lazım gelen noktalardan biri de idarecilerdir. Ancak Kangal kazası ya da nahiyesinde görev yapanlardan 1844 yılı itibariyle **muhtarlarla** ilgili cüzi de olsa bilgi bulunmaktadır. Anadolu'da muhtarlık teşkilatı 1834 yılları itibariyle ihdas edilmeye başlamıştır²⁴. Kangal kazasında ne zaman tesis edildiğine dair herhangi bir bilgi olmamasına rağmen Kangal'a ait Temettuat defterinin sonunda muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni mühürlerinin altına tarihlerin kaydedildiğini görüyoruz. Bu mühürler üzerindeki ibareler "der karye-i nefis-i Kangal muhtar-ı evvel", "der karye-i nefis-i Kangal muhtar-ı sâni" şeklinde olup, bu ibarelerin hemen altında 1258 (1841) yılı bulunmaktadır²⁵. Muhtemelen Kangal'da bu tarihlerden bir süre önce muhtarlık tesis edilmiş olmalıdır. Ancak burada da ilginç bir nokta dikkat çekmektedir. Müslümanların idarecisi olan muhtar-ı evvel ve sâninin Kangal köyünde bulunduğu mühürlerden anlaşılma ile birlikte Temettuat defterinde isim listeleri verilen hane reislerinden hangisinin muhtarlık görevini yürüttüğüne dair ne yazık ki her hangi bir işaret mevcut değildir. Buna karşılık Kangal kazasına bağlı Müslüman ahalinin temettuatlarını inceleme imkânı bulduğumuz 9 köyden 8'inin muhtar-ı evveli bulunurken, sadece Zerek köyünün muhtar-ı evvel ile birlikte muhtar-ı sanisi de görülmektedir. Muhtemelen köylerin nüfus itibariyle küçük olmaları muhtar-ı saniye ihtiyaç bırakmamıştır.

Öte yandan köylerde varlıklı ve nüfuzlu kişilerin muhtarlık görevini üstlendikleri görülmektedir. 8 köyün muhtar-ı evvelinden beşi köylerinin en zenginleridir. Diğer üçünden ikisi zenginlik açısından ikinci, biri ise üçüncüdür. Mesela bunlardan Zerek köyündeki hane reislerinin yıllık ortalama vergi geliri 667 kuruş iken muhtar-ı evveli Aşuroğlu Mehmed Kethüda, 1293 kuruş gelir ile köyün Müslüman hane reisleri içinde en zenginidir.

²⁴ Bu konuda bkz. Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" **Belleten**, C. XXXIV/135, Ankara 1970, s.409-420; ayrıca bkz. Galip Eken, Sivas Eyaletinde Muhtarlık Teşkilatına Dair, **Türk Yurdu Osmanlı Özel Sayısı**, Aralık 1999-ocak 2000 C. 19-20/ S. 148-149 Ankara 2000, s. 518-525.

²⁵ Bkz. **BOA. ML. VRD. TMT.** 13793.

Tablo 1 Kangal'a bağlı bazı köylerin muhtarları ve mal varlıkları

Köyün Adı	Muhtar-ı Evvel ve Sâni Adı	Muhtarın Malı (Krş)	Hanelerin Ortalama Malı(Krş)	Mal Varlığı Açısında
Afşarviran	Ahmedoğlu Yusuf	422	396	İkinci
Davulbaz	Hacı Alioğlu İbrahim	892	505	Birinci
Karacaviran	Kubadoğlu Mustafa	687	373	Üçüncü
Karahisar	ağabeydinoğlu Ali	906	437	İkinci
Karanlık	Aşıkoğlu İbrahim	438	279	Birinci
Tekke	Tekkelioğlu İbrahim	1102	529	Birinci
Uzunca	Ahmedoğlu Sırık Mustafa	613	370	Birinci
Zerek	Aşuroğlu Mehmed Kethüda	1293	667	Birinci
Zerek	Molla İsmailoğlu Hüseyin (Muhtar-ı sâni)	1080	667	İkinci

Muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce mahalle ve köylerde devlet ile ahali arasındaki irtibatı ve bir takım idarî görevleri **imamlar** yapmaktaydı. Bununla birlikte 1844 yılında sadece bir köyün imamı belirtilmiştir. Zerek köyü 1 nolu hanede ikamet eden Alioğlu Yusuf zikredilen köyün imamıdır. Köydeki imametne karşılık “karye-i mezburda imam olduğundan ...” bunun karşılığı olarak senelik 150 kuruş aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca imam efendinin 1844 (1260) yılında 9 dönüm tarlasından 252 kuruş geliri, bir sağmal ineği, 1 merkebi bulurken, Vergü-yi mahsusaya 55 kuruş, öşür olarak ise 28 kuruş ödeme yapmıştır. İmam efendinin senelik toplam 422 kuruşluk geliri olduğu belirtilir²⁶.

Bu dönemde Osmanlı Devletinde gayr-i müslim nüfusun temsilcisi **kocabaşısıdır**; Müslüman ahalinin devlet ile olan münasebetlerini muhtar, gayr-i müslimlerinkini ise kocabaşı yürütmekteydi. Ancak Kangal köyünün kocabaşısına dair herhangi bir işaret görünmemektedir. Muhtemelen köyde dini hizmetleri yürüten keşiş, kocabaşının vazifesini üstlenmiş olmalıdır. Kangal köyü gayr-i müslim nüfusuna ait temettuatın 1 nolu hanesini işgal eden Vartanoğlu Serkiz, keşiş olarak gözükmektedir. Keşişliğine mukabil yıllık 80 kuruş aldığı belirtilen Temettuat kaydında, Serkiz de diğer gayr-i müslim ve müslim ahalden bazıları gibi rençperlikle uğraşmaktadır. 23'er dönüm ekili ve

²⁶ BOA. ML. VRD. TMT. 13795/38.

ekili olmayan tarlası bulunmakta ve bu 23 dönümden 1844 yılı hâsılatı olarak 576 kuruş gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Yine tarlası olan diğer ahali gibi 3 adet koşu öküzü 3 adet sağmal ineği 10 adet sağmal koyunu 3 adet de sağmal keçisi bulunuyordu. Keşiş Vartanoğlu Serkiz'in, 2 adet 30'ar kuruştan 60 kuruş evsat cizye ödediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Keşiş efendinin 130 kuruş vergü-yi mahsusa, 64 kuruş öşür ödemesine karşılık toplam 833 kuruş bir mal varlığı vardı.

Ayrıca görevliler anlamında burada adını zikredeceğimiz bir diğeri naib efendidir. 7 Zilkaade 1287 (28 ocak 1871) tarihli Havuzlu karyesinde Humarlızâde Ahmed Ağa b. Mehmed'in vakfiyesindeki²⁷ şahitler kısmında Kangal naibi es-Seyid Receb Efendi mahdumu Osman Efendi bilgisinden bu yıllarda Kangal kazasında Seyid Receb Efendi'nin naib olduğu anlaşılmaktadır²⁸.

Nüfus Yapısı

Sosyal yapının en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz nüfustur. Bundan dolayı nüfusu ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Ancak tarihi devirlerde bu günkü anlamı ile bir nüfus sayımından bahsedilemez. Bununla birlikte nüfusu aydınlayabilecek bir takım veriler bulunmaktadır. Osmanlı dönemi için tahrir kayıtları esaslı veriler olmakla birlikte tahrirlerin yapıldığı XVI. yüzyılda Kangal, bir mezra²⁹ olarak görülmekte olup bir "karye" seviyesine bile çıkmış değildir. 1831 nüfus sayımında Kangal, Sivas kazası içinde sayılmış olmalıdır³⁰.

1844 tarihine gelindiğinde Kangal kazasının "nefs'i" olan "Kangal karyesinde" 26 hane Müslüman 16 hane de "reaya" olarak ifade edilen gayr-i müslim nüfusun yaşadığını görüyoruz³¹. Tarihçiler arasında kabul gören bir hanenin 5 kişiden oluştuğunu düşünecek olursak Kangal'da (26x5=) yaklaşık 130 kişi Müslüman, (16x5=)80 kişi civarında da gayr-i müslim nüfus yaşadığı söylene-

²⁷ VGMA. 585/49 ; 2221750-51

²⁸ 1907 yılına gelindiğinde Kangal kazasının kaymakam vekilliğine Vilayet-i Celile maiyet memurlarından İsmail Hakkı Efendi bakarken, Mehmed Salih Efendi naib olarak gözükmektedir bkz. **1325 Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi**, Sivas 1325, s.117; karşılaştırmız Ebubekir S. Yücel, **Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907 Sivas İl Yıllığı**, Sivas 2007, s. 106.

²⁹ **387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II**, Ankara 1997, s. 511.

³⁰ 1831 nüfus sayımında "Sivas sancağının havi olduğu kaza ve nevahi ve kurasında mütevattın ve mütemekkin bil cümle ehl-i İslam ve reayanın miktarı " olarak 97.253 Müslüman, 18.537 reaya nüfusu verilmektedir, bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943, s. 152.

³¹ **BOA. ML. VRD. TMT. 13793**, 22 sahife.

bilir. Yani Kangal 1844 tarihinde 210 kişi civarında insanın yaşadığı bir küçük köydür.

Kangal'ın nüfusunun, en azından gayr-i müslim nüfusunun ortaya konmasında kullanılacak bir başka kaynak grubunu da cizye bilgileri oluşturmaktadır. Gayr-i müslimlerin Temettüat kayıtlarının içinde a'lâ, evsat ve ednâ olarak cizye neferler belirtilmektedir. Cizye, gayr-i müslimlerin reşit çağına gelmiş, ihtiyar ve hasta olmayan erkek nüfusundan alınmaktaydı. Böyle olunca kadın, çocuk ve ihtiyarlardan alınmadığı için gayr-i müslim nüfusu tespitinde cizye defterleri kullanılırken cizye veren "neferatı" 3 katsayı ile çarpmaktayız. 16 hanelik Kangal'da defterdeki bir takım sıkıntılara rağmen 35'i evsat 7'i si edna olmak üzere toplam 42 nefer cizye ödenmiştir. Bu da yukarıda ortaya koyduğumuz prensipten hareket edildiğinde gayr-i müslim nüfusunun (42x3=) 126 kişi civarında olduğu görülür. Bu durumda en azından gayr-i müslim haneleri 5 kat sayısı ile çarpmanın çok da doğru bir yöntem olmadığı ya da cizye neferi 3 ile çarpmanın doğru olmayacağı düşünülmelidir.

1263 (1846-1847) tarihli Cizye defterinde Kangal'da hane sayısı 18'e yükselirken cizye neferatın 53'ü evsat, 8'i edna olmak üzere toplam 61'e ulaşmaktadır. Bu rakamın 3 ile çarpımı (61x3=) 183 etmektedir. 1845 yılından 1847 yılına gelindiğinde yani iki yıl süresinde sadece iki hanelik bir artışa rağmen cizye neferattaki bu artışı izah etmek gerekmektedir. Yalnız hemen Temettüat defterlerinde her ne kadar cizye neferat verilmesine rağmen bu defterlerin bir cizye defterleri olmadığını hatırlamakta fayda vardır. Cizye neferatı kadın ve erkek nüfusun birbirine yakın olduğunu düşünerek 2 kat sayısı ile çarptığımızda da gayr-i müslim nüfusun Müslüman nüfusla hemen hemen eşit olduğu da söylenebilir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Kangal merkezin nüfusu 1671 iken toplam kaza 33.408 kişi³² idi. 1950 yılında merkez 2525 toplam, 49.785 kişidir³³. 2000 yılında yapılan son nüfus sayımına göre ise şehirde 14.372, köyleri ile birlikte kazada toplam 35.566 kişi yaşamaktadır³⁴.

Kangal köyünün dışında temettuat ve cizye kayıtları bulunan Kangal kazasına bağlı bazı köylerin nüfusları hakkında da bir takım bilgiler bulunmaktadır.

³² 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet Kaza Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, 1928 Türk Ocakları Merkez Matbaası, s. 25.

³³ Yurt Ansiklopedisi, s. 6903.

³⁴ Ergin Doymuş, a.g.e. 18-21.

Kangal köyünde olduğu gibi gayr-i müslimlerle birlikte yaşadıklarını sandığımız Karanlık, Kavak, Karahisar, Uzunca, Karacaviran, Afşaviran, Tekke, Davulbaz ve Zerek köylerinin temetuat kaydında bu köylerdeki hane miktarları bizi böyle bir kanaate yöneltmektedir. Bu köylerden Karacaviran 21, Zerek 20, Karahisar 11 Müslüman haneye sahip iken, Karanlık ve Kavak köyleri 6'şar hane, Afşaviran, Davulbaz ve Tekke 5'er hane, Uzunca köyünün ise sadece 4 Müslüman hanesi gözükmektedir. Şu aşamada bu köylerin gayr-i müslim nüfusları hakkında net bir bilgimiz olmamakla birlikte bir köyün 4, 5 haneden daha büyük olacağı düşüncesinden hareketle bahsi geçen köylerde gayr-i müslim nüfusun var olabileceği zannedilmektedir.

Gayr-i müslim Erkeklerin Yaş Dağılımı

Bu bağlamda Kangal kazasına ait cizye defterinde kaza merkezi Kangal köyü ile birlikte bu kazaya bağlı Mursal ve Mancılık köylerinde yaşayan gayr-i müslimlerin cizyeleri verilirken aynı defterde bu havalide çalışmakta olan ve 'perakende' kategorisi içinde bazı zimmilerin cizyeleri de kaydedilmiştir. Bu cizye defterinde cizye mükellefi erkeklerin 'sinni' başlığı altında yaşlarının da kaydedildiği görülmektedir. Tablo 2'de görüleceği üzere cizye mükellefi bireyleri 11-18, 19-25, 26-40, 41-65, 66-90 yaş grupları içinde ele aldık.

Cizye defterine, 11 yaşından itibaren erkek çocuklarının kaydedildiği görülmektedir. Bıyığı sakalı henüz çıkmış, yeni yetme anlamına gelen 'şabb-ı emred' olarak ifade edilen bu grup 11-17 yaş grubu içinde ele alınmıştır. Tablo 2'de de görüleceği gibi bunlar cizyeye tâbi erkeklerin Kangal'da %21,3'üne, Mursal'da %8,3'üne Mancılık'ta %18,9' una toplamda ise %19'una tekabül etmektedir. Gençlik dönemini oluşturan 18-25 yaş grubunun toplamda %24,3'ü; olgunluk çağını oluşturan 26-40 yaş grubu %37'yi, en azından o dönem için artık ihtiyarlığın başladığı dönemini içine alan 41-65 yaş grubu %18'i, 66 yaş üstünde ise %2 civarında erkek nüfusun bulunduğu gözlemlenmektedir. Nüfus tahlilcileri muhakkak pek çok açılardan bu bilgileri değerlendirmeye tabi tutabilirler ancak biz burada en azından erkek nüfusun çok da yaşlanmadıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 2 Cizye Defterine Göre Kangal Kazasında Gayr-i Müslim Erkeklerin Yaş Dağılımı

Köyler	11-17 Yaş		18-25 Yaş		26-40 Yaş		41-65 Yaş		66-90 Yaş		Toplam
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi
Kangal	13	21,3	12	19,7	25	41	10	16,3	1	1,6	61
Mursal	1	8,3	5	41,6	5	41,6	1	8,3	-	-	12
Mancılık	23	18,9	31	25,4	39	21,3	26	21,3	3	2,5	122
Perakende	7	19,4	8	22,2	17	47,2	4	11,1	-	-	36
Toplam	44	19	56	24,3	86	37,2	41	17,7	4	1,7	231

Nüfus Hareketliliği

Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de nüfus hareketliliğidir. İnsanlar değişik nedenlerle doğup büyüdükleri yerleri terk edip başka yerlere göç ettikleri gibi para kazanmak için geçici olarak ikamet ettikleri mekânların dışında bulunan kişileri de görüyoruz. Bu durum cizye defterinde açıkça ifade edilmektedir. Başka yerlere göç edenler için 'nakl-i hane etmiş' şeklinde ibare kullanılırken, muhtemelen çalışmak için köyde olmayanlar 'diyar-ı aharda' ya da nerede bulunuyorsa orası deftere kaydedilmiştir. Bu anlamda Müslüman kesim içinde başka yere göçmüş ya da çalışma amacıyla gitmiş kimse gözükmezken, gayr-i müslim nüfus içinde bazılarının başka mahallere göç ettikleri görülmektedir. Mursal köyünde 12 cizye mükellefinden 5'i bu köyün dışında bulunuyordu. Bunlardan 2'si Sivas'ta 2'si Aydında 1 de Edirne'ye gitmişlerdir. Mancılık köyüne gelince 122 adet cizye mükellefinden 10'u 'nakl-i hane' etmiştir. Bunlardan aynı haneyi paylaşan 6 kişi Tokat'a giderken 1'i Ulaş'a 2'si Kimran köyüne(?), 1'i Karahacılı karyesinin Deliklitaş mezrasına göç etmiştir. Ayrıca 1 kişi Gürün, 1 kişi Hafik, 1 kişi Tavra'da bulunmaktadır. Bunların dışında 4 kişinin nereye gittikleri açık bir şekilde belirtilmeden 'mahall-i aharda' yani başka bir yerde buldukları zikredilmektedir.

Nüfus hareketliliği içinde ele alınması gereken noktalardan biri de Kangal kazasına değişik yerlerden gelip yerleşenlerdir. Bunlara örnek cizye defterinde kayıtlı Kangal köyünde, Hekimhanlı Ovannes, Alacahanlı Babek; Mursal köyünde Kemahlı Terzioğlu Ohan, Aydınlioğlu Vartuna; Mancılık köyünde Kayserili Karabaş Karabet, Paşaköylü Haçedir, Aşudili Andın, Gürünlü Asadir,

Gemerekli Manik'dir. Ayrıca yine cizye defterinde "perakende" listesi içinde Sivashlı Ohannes, Tavralı Nusos ve Gürünlü Karabet gözükmektedir.

Aile

Nüfusu aileler oluşturduğuna göre belgelerin müsaadesi oranında bu dönemde Kangal'da yaşayan aileye de bakmakta fayda vardır. Her şeyden önce Hane Reisi Temettuat ve Cizye kayıtlarında da görüldüğü üzere gerek müslim gerekse gayr-i müslim hanelerde erkek olarak zikredilmektedir. Ancak, evin erkeğinin ölümü durumunda eğer erkek çocuk küçükse yahut yoksa hane reisi sütununda kadınların ismi yer almaktadır.

Bu gün daha çok kırsal kesimde görülen evli oğullarla aynı evi paylaşma durumu 19. yüzyıl itibarıyla Kangal kazasında Müslim ve gayr-i müslim ailelerde görülmektedir. Bunu cizye kayıtlarından dolayı gayr-i müslimler için takip etmek daha kolay gözükmetedir. Aslında birlikte yaşamaya bazen kardeş, yeğen, damat ve enişte de dahil olabilmekteydi. Kangal köyünde yaşayan gayr-i müslim 18 ailenin 16'sı, cizye çağına gelmiş oğul başta olmak üzere kardeş, yeğen, damat, enişte gibi yakınlarla aynı haneyi paylaşıyordu. Kangal köyü cizye defteri 1 nolu hanede kayıtlı Tanil veled-i Setu kendisi 70 yaşında bir aile reisiydi. 48 yaşında Mıgırdıç, 35 yaşında Karabet, 33 yaşında Agob adlı kardeşleri ile birlikte yaşamaktadır. Ayrıca yine bu aile içinde Tanil'in 13 ve 15 yaşındaki iki oğlu ile birlikte kardeşi Mıgırdıç'ın 18 ve 15 yaşında iki oğlu ve 19 yaşında yakınlık derecesi belirtilmeyen Nursas veled-i Babek sayılmaktadır. Yine 14 nolu hane sahibi 59 yaşındaki Demirci Haçek veled-i Artin, 35,30, 26, 24 yaşlarında dört oğlu ve 11 ile 13 yaşlarında iki torunu ile birlikte yaşamaktadır. Şüphesiz bütün gayr-i müslim aileler bu kadar kalabalık olmamakla birlikte diğer 16 ailenin 14'ü oğul ve kardeşler ile birlikte yaşamaktadırlar. Tablo 3'te de görüleceği üzere sadece iki ailenin cizye çağına gelmiş yakını bulunmamaktadır. Bu durum diğer gayr-i müslim köyleri Mursal ve Mancılıkta da gözlenmektedir.

Tablo 3 Cizye Defterine Göre Aynı Aileyi Paylaşan Erkeklerin Hane Bazında Dağılımı

Köyler	Yakınsız	1Yakın	2 yakın	3 yakın	4 yakın	5 yakın	6 yakın	7 yakın	8Yakın	Toplam
Kangal	2	4	5	5	-	-	1	-	1	18
Mursal	-	3	2	-	-	-	-	-	-	5
Mancılık	7	13	9	5	2	4	-	1	-	41
Toplam	9	20	16	10	2	4	1	1	1	64

Temettuat kayıtlarında da zaman zaman kardeş, oğul ve sair yakınların meslekî gelirleri hane reisinin toplam gelirlerine dahil edilmekteydi. Ancak cizye defterinde olduğu gibi Müslüman nüfus için doğrudan bireyi esas alan bir vergi söz konusu olmadığı için ailelerin hangi yakınlarla birlikte aynı mekânı paylaştığını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak Müslüman ailelerin de en azından evlenmeyen erkek çocukları ile birlikte yaşadıkları gibi, evlendirdiği çocukları ve hatta kardeşleri ile aynı evde yaşadıkları bilinmektedir³⁵.

Ekonomik Yapı

Kangal merkezi ve bağlı köyleri dünden bugüne ekonomik olarak da çok fazla bir imkâna sahip değildi. Hane reislerinin mal varlığına bakıldığında bu çok açık bir şekilde görülmektedir. Aileler geçimlerini daha ziyade tarım ve hayvancılık ile sürdürürken kısmen sanayi ve mesleki gelirlere de sahip oldukları görülmektedir.

Gelir Dağılımı

Tablo 4’de gösterildiği gibi kaza köylerinin toplam gelirlerinin %33’ünü hayvanlar oluşturmaktadır. Kazanın köylerinde yapılan ziraatla elde edilen tarımsal gelirler ise toplam gelirlerin %60’ına tekabül etmektedir. Köyde yaşayan ve tarla geliri bulunan her aile reisini rençper kabul ederken; Temettuat kayıtlarında demircilik, çobanlık, imamlık gibi iş ve görevler karşılığı elde ettikleri

³⁵ Karacaviran köyü 1 nolu hanede ikamet eden muhtar-ı evvel Kubadoğlu Mustafa ile 14 nolu hanede oturan Mustafaoğlu Hasan’ın oğulları çobanlık yapmaktadır. Buradan elde ettikleri gelirleri babalarının toplam gelirleri içine kaydedilmiş olduğu için bunların babaları ile aynı haneyi paylaştıklarını düşünüyoruz; bkz. BOA. ML. VRD. TMT. 13795.

gelirleri meslekî gelir addedilmiştir. Bu anlamdaki gelirlerin payı %5,8 denk düşerken, kazada sadece Kangal'da yukarıda zikredilen Ali Ağa'nın 1282 kuruşluk değirmen geliri sınaî gelir içinde ele alınmış olup %1,8'e tekabül etmektedir.

Tablo 4 Köylerdeki Gelir Dağılımı

Köyler	Hayvan Gelirleri	Tarımsal Gelirler		Mevsiki Gelirler		Sınai Gelirler		Toplam Krs						
		Hububat Krs	Bos-tan-Cayır Krs	Krs	%	Krs	%							
Adı	Hane	B.Baş Hay Krs	K.Baş Hay. Krs	Toplam Krs	%	Hububat Krs	Bos-tan-Cayır Krs	Toplam Krs	%	Krs				
Kangal Müs.	26	4540	1989	6529	34,5	9496	90	9586	50,6	1530	8,1	1282	6,8	18927
KangalGMüs.	16	1935	1682	3617	28,2	8352	-	8352	65	878	6,8	-	-	12847
Karanlık	7	590	194	784	40,1	1170	-	1170	59,9	-	-	-	-	1954
Kavak	6	435	48	483	31,1	1071	-	1071	68,9	-	-	-	-	1554
Karahisar	11	1210	306	1516	31,5	3051	90	3141	65,4	150	3,1	-	-	4807
Uzunca	4	405	227	632	42,8	846	-	846	57,2	-	-	-	-	1478
Karacaviran	21	2145	740	2885	37	4320	160	4480	57,5	430	5,5	-	-	7795
Afsaviran	5	345	378	723	36,5	1259	-	1259	63,5	-	-	-	-	1982
Tekke	5	495	298	793	30	1746	-	1746	66,2	100	3,8	-	-	2639
Davulbaz	5	435	201	636	25,2	1710	180	1890	74,8	-	-	-	-	2526
Zerek	20	2070	2173	4243	31,8	8127	36	8163	61,1	950	7,1	-	-	13356
Toplam	126	14605	8242	22847	32,7	23300	556	41704	59,7	4038	5,8	1282	1,8	69865

Tarım

Ekonomik anlamda bir tarım devleti olan Osmanlı Devleti'nde tebaanın bir çiftlik mesabesine ulaşmış toprağa ve bir çift öküze sahip olması devlet tarafından arzu edilen bir durum idi. Zira bu aileler devlet tarafından üretici yahut üretim mekânizmasını elinde bulunduran zümre olarak görülmekteydi³⁶. Kangal köyünde yaşayan 26 Müslüman ailenin 24 (% 92)'ü ekili (mezru) ve ekili olmayan (gayr-ı mezru) tarlaya sahip olduğu görülür. 2 aile toprağa sahip olmadığı, 1'inin de 7 dönümlük tarlası olmasından dolayı öküzleri bulunmuyordu. Yine Müslüman nüfustan toprağa sahip 24 ailenin toplam 529 dönümlük ekili arazisi bulunmakta idi. Ekili toprak sahipleri baz alınarak yapılan bir hesaplamada, 1844 yılında çiftçi aileler ortalama olarak 22 dönüm toprağı işlediği görülmektedir.

³⁶ Bu konuda bkz. Halil İncılık, "Osmanlı Raiyet Rüsümü", *Bellekten*, XIII/92, Ankara 1959, s. 575-610.

Tablo 5 Ekili Tarlanın Aile ölçüğünde Dönüm Olarak Dağılımı

Köyler	-10 Dönüm		11-20 Dönüm		21-30 Dönüm		31-40 Dönüm		41-50 Dönüm		51-60 Dönüm		Toprağı Olmayanlar		Toplam Hane
	Hane	%	Hane	%	Hane	%	Hane	%	Hane	%	Hane	%	Hane	%	
Kangal Mts.	5	19,3	9	34,6	6	23,1	2	7,7	1	3,9	1	3,9	2	7,7	26
KangalGMüs.	-	-	2	12,5	6	37,5	4	25	1	6,3	1	6,4	2	12,5	16
Karanlık	2	33,4	2	33,3	2	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Kavak	2	33,4	4	66,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Karahisar	6	54,6	3	27,3	1	9,1	1	9,1	-	-	-	-	-	-	11
Uzunca	2	50	1	25	1	25	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Karacaviran	7	33,3	10	47,7	1	4,8	-	-	-	-	-	-	3	14,3	21
Aksavıran	-	-	2	40	3	60	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Tekke	1	20	3	60	-	-	1	20	-	-	-	-	-	-	5
Davulbaz	-	-	2	40	3	60	-	-	1	20	-	-	-	-	5
Zerek	5	25	6	30	6	30	3	15	-	-	-	-	-	-	20
Toplam	30	24	44	35,2	29	23,2	11	8,8	3	2,4	2	1,6	7	5,6	126

Kangal köyündeki 16 gayr-i müslim aileden 14 (%87,5)'nün ekilebilir araziye sahip olduğunu görüyoruz. Tarım ile meşgul bu 14 ailenin toplam 423 dönüm ekilebilir arazisi bulunduğu ve ortalama yıllık 26 dönüm civarında toprağı işledikleri görülmektedir.

Kangal kazasına bağılı Karanlık, Kavak, Uzunca, Karacaviran, Afşaviran köylerindeki Müslüman nüfusun temettuat kayıtlarında da aslında benzeri durumları görmek mümkündür. Tablo 4'de de görüldüğü üzere hanelerin büyük ekseriyetinin dönüm miktarı değışik olmasına rağmen ekili toprakları bulunmaktadır. Ele alınan 10 köydeki ailelerin ortalama %95 itibariyle toprakları bulunmaktadır. Öte yandan ailelerin sahip olduğı ekili arazinin 15-30 dönüm arasında yoğunlaştığı (%58) görülmektedir. Aslında 40 dönüm ve üstü ekili tarlaya sahip Müslüman aile Kangal'da yok denecek kadar azdır. Kangal'da sadece Ali Bazzâde Ali Ağa'nın 60 dönüm ekili tarlası bulunmaktadır. Bundan başka bir kişinin 47, bir kişinin de 40 dönüm tarlası vardı. Benzeri durum gayr-i müslimler için de geçerlidir. Bir kişinin 55, iki kişinin de 40'ar dönümlük tarlaları ekilidir. Bu durum tablo 4'e bakıldığında diğerk köyler için de geçerli olduğı olduğı görülecektir. Kangal kazasının toplam 125 ailesinden ancak 5(%4)'i 40 dönüm üstü ekili tarlaya sahiptir.

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken noktalardan biri de, gayr-i mezru olarak ifade edilen ve muhtemelen 1844 yılı için nadasa bırakılan tarlalardır. Günümüzde bile en azından orta ve doğu Anadolu çiftçisi mevcut tarlasını birbirine yakın dönümlerle iki kısma ayırarak ziraat yapmaktadır. Kangal'da da gerek müslim gerekse gayr-i müslim aileler topraklarını birbirine yakın ölçekte iki kısma ayırmaktaydı. Kangal köyündeki Müslüman ailelerin 529 dönüm ekili arazisine karşılık 540 dönüm nadasa bırakılmış tarlası; gayr-i müslimlerin ise 423 dönüm ekili, 428 dönüm nadasa bırakılmış arazisi bulunmaktaydı. Aynı durum Karanlık, Kavak, Karacaviran ve tablo'6 deki diğerk köylerde de görülmektedir.

Tablo 6 Kangal Kazasında Bazı Köylerin Ekili ve Nadas Arazisi

Köyler		Ekili Arazi			Nadas			Toplam	
Adı	Hane	Dönüm	Gelir (1260) Kırş	Ortalama Dönüm Kırş	Dönüm	Tah.Gelir (1261) Kırş	Ort. Dön. Kırş	Dönüm	Ort. Dön.
KangalMüs	26	529	9157	17,3	540	33641	62,3	1069	41,1
KangalGMüs	16	423	8352	19,7	428	34028	79,5	851	53,2
Karanlık	7	81,5	1170	14,4	81,5	3807	46,7	163	23,3
Kavak	6	74	1071	14,5	75	3770	50,3	149	24,8
Karahisar	11	157,5	3051	19,4	157	8986	57,2	314,5	28,6
Uzunca	4	54	846	15,7	44	2646	60,1	98	24,5
Karacaviran	21	234	4320	18,5	234	10648	45,5	468	22,3
Avşavıran	5	109	1259	11,6	109	2898	26,6	218	43,6
Tekke	5	86	1746	20,3	96	5575,5	58,1	182	36,4
Davulbaz	5	107,5	1710	15,9	96,5	4028,5	41,8	204	40,8
Zerek	20	379	8127	21,4	398,5	19593	49,2	777,5	38,9
Toplam	126	2234,5	40809	18,3	2259,5	129621	57,4	4494	35,9

Tablolarda kullanılan rakamsal bilgiler, vergiye yönelik tutulan temettüat kayıtları olduğu için üretime yönelik verilen rakamları ihtiyatlı karşılamakla birlikte bir fikir vermesi bakımından kullanılmaktadır. Tablo 6’te görüleceği üzere Kangal kazasında yaşayan aileler 1844(1260) yılında tarlalarına ettikleri buğday ve arpadan dönüm başına en düşük Afşavıran köyünde 11,6 kuruş, en yüksek Zerek köyünde 21,4 kuruş yıllık gelir elde ederken kaza bazında ortalama yıllık 18,3 kuruş elde ediyorlardı. Fakat yine aynı temettüat belgelerinde 1845 (1261) yılı için verdiği tahmini gelir rakamında bu gelirlerin en azından üç katına varan bir geliri gözlenmektedir; 18,3 kuruşluk yıllık gelir 57,4 kuruşa yükseleceği var sayılmaktadır.

Kangal köyünde yaşayan insanlar, öyle anlaşılıyor ki bağ ve bostan işi ile uğraşmıyorlardı. Temettuat kayıtlarında sadece Ali Bazzâde Ali Ağa’nın 10 dönümlük bir bostan arazisi üzerinde yıllık 90 kuruş gelir elde ettiği görülmekte

olup onun dışında müslim ve gayr-i müslim hiç kimsenin bostan geliri görünmediği gibi bağcılığa dair de hiçbir veri bulunmamaktadır³⁷.

Hayvancılık

Ailelerin geçimlerinin temininde en önemli unsurlardan biri de hayvanlardır. Temettu kayıtlarında ailelerin sahip oldukları koşu öküzü, koşu camusu, sağmal camus, sağmal kara sığır inek, kısır kara sığır inek, düve, at, deve gibi büyük baş hayvanların zikrinden sonra küçük baş hayvanlardan sağmal koyun ve keçi, kısır koyun ve keçi, kuzu ve oğlak sıralanmaktadır.

Aileler için hiç şüphesiz sahip olunan her hayvanın önemi olmakla birlikte 19. yüzyılda tarımın motor gücü olarak görülebilecek olan koşu öküzünün ayrı bir önemi vardı.

Koşu Öküzü

Tarım için ekilebilir araziden sonra toprağı işleyecek motor gücüne ihtiyaç vardır. Bu da eski çağlardan 1950'li yıllara kadar bir çift öküz ile karşılanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı devletinde bir çift öküz ile sürülen arazi çiftlik olarak adlandırılmıştır. Kangal köyünde 26 Müslüman aileden 19'unun (%73) bir çift öküzü varken, 3 ailenin (%12) 4 adet, 1 ailenin (% 4) de 3 adet koşu öküzü bulunmaktadır. Gayr-i müslim 16 aileden 3'ünün (%18,8) 2 adet, 4'ünün (%25) 3 adet, 7'sinin (%43,8) 4 adet koşu öküzü bulunurken 2 (%12,5) ailenin tarlası olmadığı için öküzü de bulunmuyordu. Kazaya bağlı Karanlık köyündeki 7 haneden 6'sınının (%85,7) 2 öküzü ; Kavak köyündeki 6 haneden hepsinin 2 öküzü, Karahisar'daki 11 hanenin 10'nun (%90,9) 2 öküzü; Uzunca'daki 4 haneden 3'ünün (%75) 2 öküzü; Afşaviran'da 5 haneden 3'ünün (%60) 2 öküzü, Tekke'de 5 hanede 4'ünün (%80) 2 adet öküzü, 1'inin (%20) 4 öküzü bulunduğu anlaşılıyor. Karacavaviran'daki 21 haneden 15'inin (%71,4) 2 öküzü; 1 hanenin (%4,8) 3 öküzü; 2 hanenin (%9,5) 4 öküzü, 3 hanenin (%14,3) de tarla ve öküzü bulunmuyordu. Zerek köyünde durum daha da ilginçtir; toplam 20 haneden 7'sininin (%35) 2 öküzü, 2'sininin (%10) 3 öküzü, 8'inin (%40) 4 öküzü, 1'inin (%5) 6 öküzü bulunurken, 2'sininin (%10) öküzü bulunmamaktadır. Tabi bu sayıların yüksekliği tarla dönümlerinin yüksekliğini de işaret etmektedir.

³⁷ Bağ ve bostanın olmaması Sivas ve havalisinin toprak yapısı ve iklimi ile alakalı olduğu düşünülmektedir zira diğer Anadolu köy ve kasabalarında bağ ve bostan gelirlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir bu konuda bkz. Selattin Özçelik, **XIX. Yüzyılda Honoz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettu Defterlerine Göre)**, Isparta 2005, s. 149-178; ayrıca aynı yazarın **XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam Ve Çevresi (Temettu Defterleri İncelemesi)**, Isparta 2005, s. 49-50.

Toprağın sürülmesinde sadece koşu öküzleri değil aynı zamanda koşu camusları da kullanılmaktadır. Sayıları çok olmamakla birlikte özellikle varlıklı ailelerin koşu camusuna sahip oldukları gözlenmektedir. Örneğin Kangal merkezde 6 müslüm ailenin toplam 15 adet, gayr-i müslimlerden 5 ailenin de 11 adet koşu camusuna karşılık bunun dışındaki köylerden sadece Karacaviran'da 2 ailenin 4 koşu camusu vardı.

Tablo 7 Ailelerin Sahip oldukları Koşu Öküzleri

Köyler	2		3		4		5		6		olmayanlar		toplam
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Kangal Müs	19	73,1	1	3,8	3	11,5	-	-	-	-	3	11,5	26
Kangal GMüs.	3	18,8	4	25	7	43,8	-	-	-	-	2	12,5	16
Karanlık	6	85,7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	15,3	7
Kavak	6	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Karahisar	10	90,9	-	-	1	15,3	-	-	-	-	-	-	11
Uzunca	3	75	-	-	1	25	-	-	-	-	-	-	4
Karacaviran	15	71,4	1	4,8	2	9,5	-	-	-	-	3	14,3	21
Afşaviran	3	60	1	20	1	20	-	-	-	-	-	-	5
Tekke	4	80	-	-	1	20	-	-	-	-	-	-	5
Davubaz	4	80	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	5
Zerek	7	35	2	10	8	40	-	-	1	5	2	10	20
Toplam	80	63,5	9	7,1	24	19	1	0,8	1	0,8	11	8,7	126

Diğer Hayvanlar

Bunların içinde de sağmal sığır inek, ailelerin süt yoğurt, tereyağ gibi temel ihtiyaçlarını teminde önemli yer tutmaktadır. Kangal'da, Müslüman ailelerden 22'sinin (%84,6) sağmal ineği bulunuyordu; 1 ineğe sahip 16 aile ((%61,5); 2 ineğe sahip 9 aile (%34,7); 3 ineğe sahip 5 aile (%19,2), 4 ineğe sahip ise 2 aile (%7,7) bulunmaktaydı. 16 hane olan gayr-i müslimlerden 15'inin (%93,8) sağmal ineği vardı. Bunlardan 8'inin (%50) 3 adet sağmal ineği olması Müslümanlara göre bu anlamda daha iyi olduklarını gösterir.

Tablo 8 Ailelerin Sahip Olduğu Sağmal inek Adeti

Köyler	1		2		3		4		Olmayan		Toplam
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Kangal Müs.	16	61,5	9	34,7	5	19,2	2	7,7	4	15,4	26
KangalGMüs	3	18,8	4	25	8	50	-	-	1	6,2	16
Karanlık	4	57,1	2	28,8	1	14,3	-	-	-	-	7
Kavak	2	33,3	4	66,7	-	-	-	-	-	-	6
Karahisar	3	27,3	6	54,5	1	9,1	1	9,1	-	-	11
Uzunca	1	25	1	25	1	25	-	-	1	25	4
Karacaviran	4	19	9	42,9	7	33,3	-	-	1	4,8	21
Afşaviran	4	80	1	20	-	-	-	-	-	-	5
Tekke	1	20	-	-	4	80	-	-	-	-	5
Davubaz	1	20	3	60	1	20	-	-	-	-	5
Zerek	9	45	7	35	3	15	-	-	1	5	20
Toplam	30	23,8	46	35,5	31	24,6	3	2,4	8	6,3	126

Tablo 8’de de görüleceği üzere kazanın köylerinde yaşayan ailelerin ortalama olarak %93’ünün sağmal kara sığır ineğe sahip oldukları görülmekle birlikte 3 sağmal ineğe sahip aile sayısı ortalama %25 civarındadır. Toplam 126 aileden 8’inin (%6,3) sağmal ineği bulunmamaktadır. Sağmal ineğin dışında sütünden faydalandıkları sağmal camus, manda gibi sayıları çok olmasa da büyük baş hayvanlar bulunuyordu. Ayrıca kısır inek, kısır camus, yaşar tosun, yaşar düve gibi büyük baş hayvanların yanında bir de binek hayvanı olarak kullanılan dömlü ve dölsüz kısırak ve merkep zikredilmektedir. Ayrıca Kangal kazasına bağlı köylerden sadece “nefs-i Kangal’da” yaşayan Kangal ağası olduğu anlaşılan Ali Ağa’nın 7 adet yük devesi bulunuyordu.

Gayr-i müslimlere gelince, Kangal köyündeki 8 ailenin 3’er, 4 ailenin 2’şer, 3 ailenin 1’er sağmal ineğinin varlığına karşılık, sadece 1 ailenin sağmal ineği bulunmuyordu.

Bunun dışında sağmal koyun ve keçinin de bu ailelerin maişet temininde önemli yerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Tablo 8’de köylerdeki hane reislerinin vergiye yönelik olarak ortaya konulan toplam mal varlıkları, hayvan gelir-

leri, tarımsal gelirler, meslekî gelirler ve sınaî gelirler olmak üzere tasnife tâbi tutulmuştur.

Meslekî Yapı

İnceleme mekânlarının köy olduğu düşünülürse meslekî bir yapılaşma ve meslekî gelirden söz etmek güç olmakla beraber köylerde de bir takım hizmetlerin belirli kişilerce yapıldığı düşünüldüğünde çeşitli meslek erbabı görmek mümkündür. Tablo 9'da görüleceği üzere Kangal köyündeki Müslümanlardan 4 aile reisi çoban, 2'si kiracı olarak ifade edilen merkepleriyle yük taşımacılığı, 1'inin de çerçilik yaptığı görülmektedir. Müslümanlardan 4 çobanın yıllık 80 ile 200 kuruş civarında, 2 adet kiracının 200'er kuruş, 1 ırgatın 350 kuruş, 1 çerçinin 250 kuruş meslekî geliri kaydedilmiştir. Bu arada Ali Ağa'nın 1282 kuruş değirmen gelirinden Kangal'da bir de değirmenin olduğu anlaşılmaktadır. Yine Ali Ağa'nın 309 kuruş malikâne gelirleri bulunmaktadır. Diğer köylere gelince Karahisar'da 1 çoban; Afşaviran'da 1, Zerek'de 6 kiracı görülmektedir.

Tablo 9 Müslüman Aile reislerinin Meslekî Dağılımı

Köyler	İmam		Rençber		Irgat		Kiracı		Çerçi		Çoban		Mesleksiz		Toplam
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Kangal	-	-	18	69,2	1	3,8	2	7,6	1	3,8	4	15,3	-	-	26
Karanlık	-	-	6	85,7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	14,2	7
Karahisar	-	-	10	90,9	-	-	-	-	-	-	1	9,0	-	-	11
Uzunca	-	-	4	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Karacavira	1	4,7	18	85,7	-	-	-	-	-	-	-	-	2	9,5	21
Afşaviran	-	-	4	80	-	-	1	20	-	-	-	-	-	-	5
Davulbaz	-	-	5	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Zerek	1	5	13	65	-	-	6	30	-	-	-	-	-	-	20
Toplam	2	2,0	78	78,78	1	1,0	9	9,0	1	1,0	5	5,0	3	3,0	99

Gayr-i müslimlerin meslekî yapılanmasını cizye defterinde daha iyi müşahede ediyoruz. Tablo 10'a bakıldığında Kangal'da 18 hane reisinden 14'ü(%77,8) rençber, 1'i demirci, 1'i kalaycı, 1'i çoban 1'inin de mesleği belirtilmediği görülmektedir³⁸. Cizye defterinde 4 gayr-i müslim hane reisinin 1'i tahmiscidir, diğer 3'ünün ise mesleği yoktur; Mancılık'ta ki 41 hane reisinden 1'i keşiş, 22(%53,/)si rençber, 2'si rençber hizmetkarı, 1'i bahçıvan, 2'si amelmande(çalışamaz durumda), 17'sinin mesleği de belirtilmemiştir.

Tablo 10 Cizye defterine Göre Kangal Kazasındaki Gayr-i müslim Aile Reislerinin Meslek Dağılımı

Köyler	Keşiş	Tah Misci	De Mirci	Kalaycı	Renç Ber	Renç .Hiz.	Bahçıvan	Çoban	Amel mände	Belirsiz	Toplam
Kangal	-	-	1	1	14		-	1		1	18
Mursal	-	1	-	-			-	-		3	4
Mancılık	1	-	-	-	22	2	1	-	2	13	41
Toplam	1	1	1	1	36	2	1	1	2	17	63

Gayr-i müslimlerden Vartanoğlu Serkiz keşişliğine karşılık 80 kuruş, Haçekoğlu Artin demircilik yaparak 248 kuruş, Köpükoğlu Bogos kılıççılıktan 250 kuruş, Ehrunoğlu Serkiz ise kiracı-kundakçılıktan 350 kuruş kazanmaktaydı³⁹.

Vakıflar

Kangal ve köylerine ait 7 adet vakıf tespit edilmiştir⁴⁰. Bunlar, Kangal kazasına bağlı Kangal, Karacaviran, Akçaşehir, Havuz, Kızılınış, Arpalı, Gerdekbekir köylerindeki camiler için yapılmışlardır.

³⁸ Gayr-i müslimlere ait temettuat defterinde hane reislerinden 1 demirci, 1 kılıççı, 1 de kiracı-kundakçılık yapan 3 hane reisinin dışında diğerleri rençberlik yapmaktadırlar.

³⁹ 1930 yıllarında ise kasabada 4 koyun tüccarı, 4 manifaturacı, 5 terzi, 2 demirci, 1 kuyumcu, 4 kalaycı, 4 kunduracı ve çizmeci, 4 nalband, 2 aşçı, 6 kahveci, 4 marangoz, 25 bakkal ve tuhafiyeci bulunmaktadır bkz. Fahreddin Başel, a.g.e. s.221-222.

⁴⁰ Bu vakıfların vakfiyeleri için bkz. VGMA. 603/59; VGMA.585/49 - 2221/50-51; VGMA.604/193; VGMA.603/76; VGMA.596/146 - 1968/367-368; VGMA.600/17; VGMA.607/5 - 2103/323.

Tablo 11 Kangal Kazasındaki Bazı Vakıflar

Vâkîf Adı	Oturduğu Yer	Ne için	Vakfettiği	Tarih
Kangalağasızâde Abdurrahman Paşa b. Ali Ağa	Sivas Sarı Şeyh Mah.	Kangal köyünde -Mektep -Cami -Çeşme -Han	-1 bab tarla -18 bab dükkan -1 bab boyahane -1 han -	25 C.evvel 1292 (29Haziran1875)
Kangalağasızâde Abdülkadir Ağa b. Osman	Sivas Sarı Şeyh Mah.	Kızılınış Köyü camisi	1.000 krş	14 R. Evvel 1321 (10 Ocak 1903)
İspiroğlu Hasan Ağa b. Bekir	Akçaşehir Köyü	Akçaşehir köyü camisi	2.000 krş	1 Zilkaade 1321 (19 Ocak 1904)
Kangalağasızâde Bekir b. Abdullah	Karacaviran	Karacaviran köyü camisi	1.500 krş	29 Receb 1312 (26 Ocak 1895)
Humarlızâde Ahmed Ağa b. Mehmed	Havuz Köyü	Havuz köyü camisi	1.000 krş	7 Zilkaade 1287 (29 Ocak 1871)
Kangalağasızâde müteveffa Osman Ağa zevcesi Emine Hanım binti Ahmed Ağa	Arpalı Köyü	Afşarviran köyü camisi	1.500 krş	18 Şevval 1319 (28 Ocak 1902)
Molla Yusuf oğlu Bekir nam-ı diğer Abdullah Ağa b. Yusuf	Gerdekbekir Köyü	Gerdekbekir köyü camisi	2.000 krş	5 Ramazan 1319 (16 Aralık 1901)

Bahsi geçen köylerin camileri için yapılan vakıfların, vâkıflarının büyük çoğunluğu zikredilen köylerde ikamet etmektedirler. Ancak bunlardan Sivas Sarı Şeyh Mahallesiinde ikamet eden Kangalağasızâde Abdurrahman Paşa b. Ali Ağa, Kangal köyündeki mektep, cami, çeşme ve han için vakıf tesis ederken; yine Sivas'ın Sarı Şeyh mahallesiinde oturan Kangal Ağalarından Abdülkadir Ağa b. Osman Kızılınış köyünün camisi için vakıf kurmuştur. Diğer vakıf kurucularına gelince yerleşik buldukları köyün önde gelenlerinden oldukları isimleriyle birlikte zikredilen "zâde" ve "ağa" sıfatlarından anlaşılmaktadır. Bu vakıf kurucuları menkul ve gayr-i menkullerini, genelde camilerin bakım ve onarımı ile birlikte bu mabetlerdeki bir takım görevlilerinin maaşlarının ödemesi için vakfettikleri anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda kurulan vakıfların büyük bir ekseriyetinin menkul yani para vakfı olduğu bilinmektedir⁴¹. Bu durumu Kangal kazasında da görmek mümkündür. Kangal ve köylerine ait tespit edilen 7 vakıftan 6 tanesi (%85,7) menkul (para), 1'i (%14,3) gayr-ı menkul vakfidir. Bunlardan Gerdekbekir ve Akçaşehir köylerindeki camiler için 2.000'er kuruş; Arpalı ve Karacaviran köyleri camileri için 1.500'er kuruş; Kızılınış ve Havuz köyü camileri için ise 1.000'er kuruş vakfedilmiştir.

Vakfedilen paraların zaman içinde enflasyon karşısında erimesinin önüne geçmek amacıyla "onu on bir buçuk kuruştan" işletilmesi ve elde edilen kardan camilerin bir takım ihtiyaçlarının giderilmesi istenmektedir. 6 para vakfının 6'sında da vâkıfların paranın işletilmesi ve karından harcama yapılmasını şart koşturmaktadır. Harcamaların teferruatına bakıldığında caminin bakım ve onarımının dışında mesela Gerdekbekir camisi için yapılan vakfiyede caminin hatibine yıllık 80 kuruş verilmesini isterken, Havuz köyü camisindeki hatibe 50 kuruş, Afşaviran cami imamına 100 kuruş, Kızılınış cami hatibine 50 kuruş, Akçaşehir cami vakfiyesinde ise elde edilen "ribih" in yarısı cami hatibine diğer yarısı da caminin bakım ve onarımına ayrılmaktaydı.

7 vakıftan 6'sı sadece bir cami vakfı iken Kangal Ağasızâde Abdurrahman Paşa b. Ali'nin tesis ettiği vakıf, Kangal köyünde bulunan mektep, çeşme, han ile birlikte caminin ihtiyaçları karşılamak için kurulmuştur. Öte yandan diğer 6 vakıf birer para vakfı iken Abdurrahman Paşa bir gayr-i menkul vakfı tesis etmiştir. Vakfettiklerine gelince bir bab tarla, 18 dükkan, 1 boyahane, 1 handır.

Vakfı yapan şahısların kimliklerine baktığımızda, 6'sı erkek biri kadındır. Asıl önemlisi bu vakıfları tesis eden şahısların beldenin önde gelen şahısları olduğu isimlerinin önündeki lakaplardan anlaşılmaktadır. 1'i kadın olmak üzere 4'ünün "Kangal ağasızâde", diğer 3 kişinin de yine "ağa" oldukları anlaşılmaktadır.

Yapılan 7 adet vakfiyenin tevliyetini vâkıflar kendileri üstlenmişlerdir; bu anlamda bakıldığında bu vakıfların bir aile vakfı olduğu söylenebilir de gelirlerin en azından bir kısmının camilere tahsis edilmesinden yarı hayrî, yarı aile vakfı diyebiliriz.

⁴¹ Bkz. Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma – Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-" *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* C. 21, S. 1 (2001), s. 189-2007; ayrıca bkz. Mustafa Alkan, "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)", *Bellekten*, C.LXX, S. 258, Ankara 2006, s. 743-774.

Burada bu vakıflar yoluyla sorgulanan konulardan bir tanesi de bu köylerdeki camiler 19. asrın sonlarında mı yoksa daha önce mi yapıldıklarıdır. Vakfiyeler kısmen buna açıklık getirmektedir. En azından 5 caminin (ki bunlar Arpalı, Gerdekbekir, Kızılınış, Havuz, Karacaviran) “müceddeden” inşasından, bahsi geçen köylerde 19. yüzyılın ortalarında belki de çok daha öncesinde camilerin var olduğunu söylenebilir. Ancak daha öncesine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hurufat defterinde Rebiülevvel 1219 (Haziran/ Temmuz1804) tarihli bir berat kaydında Kangal kazasına bağlı köylerden sadece Akçakale nahiyesine bağlı Bektaş köyünde Ebubekir adlı bir şahsın yaptırdığı camiye rast gelmektedir⁴².

Bu bağlamda üzerinde duracağımız bir başka husus ise Kangal köyündeki caminin ne zaman yapıldığıdır. Caminin minaresi üzerindeki 1282 (1865/1866) tarihli kitabede⁴³ anlaşıldığı kadarıyla 1865 -1866 yılında Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin ne zaman yapıldığına dair kesin bir tarih olmamakla birlikte minareyi yaptıran Abdurrahman Paşa'nın 25 C. Evvel 1292 (28 Haziran 1875) tarihli vakfiyesinde “ceddim Ali Ağa'nın⁴⁴ inşa eylediği cami” diye bahsettiğine bakılırsa 19. yüzyıl ortalarında yaptırılmıştır.

Vergiler

Tanzimat döneminde Osmanlı devleti gerek temettuat defterlerini gerekse cizye defterlerini daha iyi bir şekilde vergi toplamak için düzenlemiştir. Dolayısıyla Kangal ve köylerindeki vergilerin dağıtımını çok rahat gözlemleyebiliyoruz.

Bu kısımda vergi başlığı altında vergü-yi mahsusa, öşür ve cizye ayrı başlıklar halinde ele alınacakla olmakla birlikte toplam vergi yüküne bütün olarak bakabilmek için bir tablo oluşturulmuştur (tablo 12). Bu tablo da vergi-yü mahsusa ve öşürü birlikte verebildik.

⁴² Ebubekir camisinde müezzinliğin Ahmed b. Yunus'a tevcih edildiği; akabinde Safer 1231 (Ocak 1816) tarihli bir başka beratla ise Ahmed b. Yunus'un vefatıyla yerine oğlu Mehmed'in getirildiği zikredilmektedir bkz. VGMA. **Hurufat Defteri** 1116/37.

⁴³ Bu kitabe bugün minarenin üstünde mevcuttur.

⁴⁴ Bu Ali Ağa, 1844 tarihli Temettuat kayıtlarında Kangal köyü 1 nolu hanede ikamet eden Ali Bazzâde Ali Ağa olmalıdır; bkz. **BOA. ML. VRD. TMT.** 13793.

Tablo 12 Toplam Vergi Yüğü

Köyün Adı	Hane	Vergi-yü Mahsusa		Öşür		Toplam Vergi Kuruş	Ort. Hane Vergi Kuruş
		Kuruş	%	Kuruş	%		
Kanga Müs.	26	1871	64,7	1023	35,3	2894	111,3
Kangal G.Müs	16	1433	60,7	928	39,3	2361	147,5
Karanlık	7	325	71,4	130	28,6	455	65
Kavak	6	204	63,2	119	36,8	323	53,8
Karahisar	11	790	70	339	30	1129	102,6
Uzunca	4	255	73,1	94	26,9	349	87,2
Karacaviran	21	1485	75,1	493	24,9	1978	94,2
Afşaviran	5	405	74,2	141	25,8	546	109,2
Tekke	5	420	68,4	194	31,6	614	122,8
Davulbaz	5	279	56,9	211	43,1	490	98
Zerek	20	1353	59,9	907	40,1	2260	113
Toplam	126	8820	65,8	4579	34,2	13399	106,3

Tablo 12'ye bakıldığında 10 adet köyün vergi-yü mahsusa ve öşürünün toplamı 13.399 kuruştur. Bu vergilerden 8820 kuruşu vergi-yü mahsusa olarak toplanırken 4579 kuruşu öşürü oluşturmaktadır; yani bütün olarak bakıldığında vergi-yü mahsusa % 65,8'e öşür ise %34,2'ye tekabül etmektedir.

Aslında aynı tablonun içine cizyeyi de koymak mümkün olmakla birlikte Tablo 12'de geçen köylerden sadece Kangal'da gayr-i Müslim bir nüfus söz konusu olup diğer köylerle yapılacak toplam vergi yükünde büyük bir oransızlık ortaya çıkacağından cizye vergisini ayrıca ele almak daha doğru olur diye düşünülmüştür. Nefs-i Kangal'ın 16 hanesinde yaşayan 60 yetişkin gayr-i Müslim erkeğin zikredilen vergilerden başka birde cizye olarak 1680 kuruş ödedikleri görülmekte olup, cizye kısmında ayrıca üzerinde durulacaktır.

Vergü-yi Mahsusa

Tanzimat döneminde vergi alanında bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaçla 1256 (1840-1841) tarihinden itibaren Vergi-yü Mahsusa tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu verginin ahaliye tevziatı sırasında genel anlamıyla hane reislerinin

yıllık gelirleri esas alınmıştır. Bununla birlikte adilane bir dağıtımdan söz etmek zor görünmektedir. Temettuat kayıtlarındaki vergi tevziatı, hane reisi olarak asgari bir vergi tahsilini gerektirdiğini de akla getirmektedir⁴⁵.

Vergü-yi mahsusanın dağıtımında herkesin yıllık geliri göz önüne alınmakla birlikte buna kesin olarak riayet edildiği de söylenemez. Vergü-yi mahsusanın oranı bazı aile reislerinin yıllık toplam gelirinin %24,6'üne ulaşırken, bazılarında bu rakam %2,3 kadar düşmektedir. Örneğin Kangal Ağası olduğu anlaşılan Kangal köyünün 1 nolu hanesinde kayıtlı Ali Bazzâde Ali Ağa'nın toplam 5945 kuruşluk hasılatından 135 kuruş vergü-yi mahsusa talep edilirken (%2,3) , aynı köyün 10 nolu hanesinde ikâmet eden Topçu Ömeroğlu Mehmed'in 203 kuruş olan yıllık toplam gelirinden 50 kuruş vergü-yi mahsusa talep edilmiştir(%24)⁴⁶ .

Tablo 13'de Kangal kazasının köylerinin toplam gelirleri, toplam vergü-yi mahsusaları ve yüzdelik oranları verilmiştir. Bu tabloda da görüldüğü üzere her köyde tahsil edilen vergü-yi mahsusa oranı farklılık göstermektedir. Kangal köyünde vergü-yi mahsusanın toplam gelire oranı Müslümanlarda ortalama %10 civarında iken aynı köyde yaşayan gayr-i müslimlerde bu oran %11,2 idi. Karanlık köyünde %16,6; Kavak'ta %13,1; Karahisar'da %16,4; Uzunca'da %17,3; Karacaviran'da %19,1; Afşaviran'da %20,4 ; Tekke'de %15,9; Davulbaz'da %11, Zerek'te %10,1 idi.

⁴⁵ Bu konuda bkz. Abdullatif Şener, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990, s.107-108; Uygulamalar için bkz. Said Öztürk, **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Osmanlı Şehri Bilecik**, İstanbul 1996, s. 178-179; ayrıca Selattin Özçelik, **Honoz Kazası**, s. 357-364; aynı yazar, **Acıpayam**, s. 190-195.

⁴⁶ Benzeri durum Darende de görülmektedir, bkz. İlbeyi Özer, **Darende Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri (1844)**, İstanbul 2000, s.80-81.

Tablo 13 Kangal Kazasında Vergü-yi Mahsusanın Toplam Gelire Oranı

Köyün Adı	Hane	Toplam Gelir Kuruş	Toplam Vergi Kuruş	Oran %
Kanga Müs.	26	18793	1871	10
Kangal G.Müs	16	12808	1433	11,2
Karanlık	7	1954	325	16,6
Kavak	6	1555	204	13,1
Karahisar	11	4807	790	16,4
Uzunca	4	1478	255	17,3
Karacaviran	21	7795	1485	19,1
Afşaviran	5	1982	405	20,4
Tekke	5	2644	420	15,9
Davulbaz	5	2526	279	11
Zerek	20	13358	1353	10,1
Toplam	126	69700	8820	12,7

İrdelenen noktalardan biri de Kangal kazasının köylerindeki ailelerin ortalama olarak ödedikleri vergilerdir. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere ailelerin gelir durumunun yüzdeliği olarak ortaya konmasa bile yine de gelir durumu ile vergi arasında önemli bir ilintinin varlığı ortadadır. Öncelikle Tablo 14’de görüldüğü üzere Kangal köyünde yaşayan Müslümanlar ortalama 772,8 kuruş gelire mukabil 72 kuruş vergi öderken, gayr-i müslimler 800,5 kuruş gelire karşılık 89,6 kuruş vergi veriyorlardı. Öte yandan kazanın 10 köyünde ortalama hane başına 259,2 kuruş ile en düşük gelire sahip olan Kavaklı köylüleri, 34 kuruş ile en az vergiyi ödüyorlardı.

Tablo 14 Hane Başına Düşen Ortalama Gelir ve Vergi-yü Mahsusa

Köyün Adı	Hane	Hane başına Düşen Gelir Kuruş	Hane başına düşen Vergi-yü Mahsusa Kuruş
Kanga Müs.	26	722,8	72
Kangal G.Müs	16	800,5	89,6
Karanlık	7	279,1	46,4
Kavak	6	259,2	34
Karahisar	11	437	71,8
Uzunca	4	369,5	63,8
Karacaviran	21	371,2	70,7
Afşaviran	5	396,4	81
Tekke	5	528,8	84
Davulbaz	5	505,2	55,8
Zerek	20	667,9	67,7
Toplam	126	553,2	70

Öşür

Osmanlı döneminde devlet için önemli bir gelir kaynağı da öşürdür. Öşür, onda bir anlamına gelmekte olup Müslümanlardan tahsil edilen bir vergi türü iken Tanzimat döneminde tebaa arasında eşitliği sağlamak amacıyla hem Müslümanlardan hem de gayr-i müslimlerden tahsil edilmeye başlanmıştır⁴⁷.

⁴⁷ Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İA*, Abdullatif Şener, a.g.e. s. 119-139; Said Öztürk, Bilecik, 184-185.

Tablo 15 Köylere Göre Toplam ve Hane Başına Öşür

Köyün Adı	Hane	Toplam Öşür(Kuruş)	Hane Başına öşür(Kuruş)
KangaMüs	26	1023	39,3
KangalG.Müs.	16	928	58
Karanlık	7	130	18,6
Kavak	6	119	19,8
Karahisar	11	339	30,8
Uzunca	4	94	23,5
Karacaviran	21	493	23,5
Afşaviran	5	141	28,2
Tekke	5	194	38,8
Davulbaz	5	211	42,2
Zerek	20	907	45,4
Toplam	126	4579	36,3

Tarım ürünlerinden alınan öşür, Temettuat kayıtlarında hububat, bağ, bostan ve çayır gibi ürünlerden aynı ve nakdî meblağlarının belirtildiği görülmektedir. Kangal kazasında daha ziyade hububat olarak ifade edilen buğday(hınta), arpa(şar) üretildiğinden bunlardan öşür alınmaktaydı. Kangal'da hububattan müslim, gayr-i müslim her haneden 1/9 oranında öşür tahsil ediliyordu.

Tablo 15'den anlaşıldığı üzere 26 hane ile nüfus potansiyeli itibariyle diğer köylerin önünde olmasından dolayı Kangal Müslümanları 1844 yılında 1023 kuruş öşür öderken bunları 16 hanelik Kangal köyü gayr-i müslimleri ise 928 kuruş öşür ödemektedirler. En düşük öşürü ise 4 hane Müslümanın yaşadığı Uzucaviranlılar ödemekteydiler. Aslında burada asıl işaret edilmesi gereken hane başına ortalama öşürdür. Tabloda da görüldüğü gibi burada en çok öşürü veren 58 ortalama kuruş ile Kangal köyünde yaşayan gayr-i müslimlerdir, onu 45,4 kuruş ile Zerek köyü takip etmektedir. En düşük öşür ise 18,6 kuruş ile Karanlık köylüleri tarafından ödeniyordu. Ekilen arazi ve toprağın verimliliği şüphesiz toplanan öşürün miktarında en etkili unsurdur.

Cizye

Cizye tarihi dönem itibariyle İslam devletlerinde gayr-i müslim tebaanın ergenlik çağına gelmiş erkeklerinden tahsil edilen bir baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, çalışamaz durumda olan (amelmânde) erkekler ile din görevlilerinden tahsil edilmemektedir⁴⁸.

Osmanlı Devleti kendisinden önce de uygulanan kişinin iktisadî durumuna göre yapılan düzenlemeye müdahale etmeyerek gayr-i müslimleri a'la, evsat, edna tarzında sınıflandırarak cizye dağıtımını usulüne gitmiştir. III. Murad'a kadar 10, 20, 30 akça; 1691 yılına gelindiğinde 12, 24, 48 akça; 1834 yılına gelindiğinde ise 15, 30, 45 kuruş olarak tahsil edilmiştir.

Cizyenin tahsilinde inceleme dönemimizde gayr-i müslim ahalinin idarî işleri ile meşgul olan kocabaşılar sorumlu idi. Ancak Kangal kazasındaki köylerde muhtemelen kocabaşılık tesis edilmediğinden cizyenin toplanmasında da mutar-ı evvel ve sâniler görev almışlardır⁴⁹.

Kangal kazasına ait elimizde 1263(1847) tarihli bir cizye defteri bulunmaktadır. Bu defterde Kangal kazasına ait Kangal, Mursal ve Mancılık köyleri ile muhtemelen kazanın muhtelif köylerinde bazı işlerde çalışan ve geçici olarak bulunduğu anlaşılan "perakende" olarak kaydedilen gayr-i müslim erkekler yer almaktadır.

Tablo 16 Cizye Dağılımı

Köyler	A'la		Evsat		Edna		Toplam
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Kangal	-	-	53	86,9	8	13,1	61
Mursal	-	-	11	91,7	1	8,3	12
Mancılık	2	1,7	106	88,3	12	10	120
Perakende	-	-	26	72,2	10	27,8	36
Toplam	2	0,9	196	85,6	31	13,5	229

1263 (1845) yılına ait defterde Kangal köyüne ait 61, Mursal'a ait 12, Mancılık'a ait 120, perakende 36 cizye mükellefi gözlenmektedir. Bunlardan Kangal köyündeki 61 cizye ehlinden 53 (%86,9) 'ü evsat, 8 (%13,1)'i edna iken;

⁴⁸ Cizyenin teferruatı için bkz. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" , (çev. Şinasi Altındağ), **Bellekten** C. VIII. S. 32, s. 621-?

⁴⁹ 1263 tarihli cizye defterinin en son sahifesinde Kangal, Mursal ve Mancılık köylerinin muhtar-ı evvel ve sânilerinin mühürleri basılmıştır, bkz. BOA 830 Nolu Cizye Defteri s. 10.

Mursal'da 12 cizye mükellefinden 11 (%91,7)'i evsat, 1(%8,3)'i edna; Mancılık'ta ise 2 (%1,7)'si a'la, 106(%88,3)'sı evsat, 12 (%%10)'si edna toplam 120 cizye ödeyen bulunuyordu. 36 perakendeciden 26 (%72,2)'sı evsat, 10 (%%27,8)'u edna cizye ödemekle mükellefti. Toplamda Tablo 15'te de görüldüğü üzere 229 kişiden 196 (%85,6)'sı evsat yani orta seviyede, 31 (%13,5)'i edna yani düşük, 2 (%0,9)'si de a'la yani yüksek seviyede cizye ödemekle mükellef idi.

Cizye, gayr-i müslim erkeklerin 14 ila 74 yaşları arasında bulunanlarından alındığı yaygın görüşüne rağmen⁵⁰ Kangal kazasında bu yaş grubunun 11'e kadar düştüğü görülmektedir. Kangal köyü 14 nolu hanede yaşayan Demirci Haçek veled-i Artin'in torunu Kesbar henüz 11 yaşında olmasına rağmen edna cizye mükellefidir. Bunun dışında yine Kangal köyünde 12 yaşında bir kişi, 13 yaşında iki kişi; Mursal'da 13 yaşında bir kişi, Mancılık'ta 13 yaşında iki kişinin cizye mükellefi olduğu görülür. Öte yandan Mancılık köyünde Hane 29'da 90 yaşındaki Toros veled-i Babek ile yine Mancılık'ta hane 38'de 80 yaşında Kesbir veled-i Horon "amelmande" yani çalışamaz ibaresini düşerek herhangi bir cizyeye tabi tutulmamışlardır. Bu arada din adamlarından cizye alınmaz kaidesi de Tanzimat ile birlikte ortadan kalkmış olmalı ki Keşişten de cizye alınmaya başlanmıştır.

Tablo 17 Cizyesini Ödemeyenler

Köyler	A'la	Evsat	Edna	Toplam
Kangal	-	1	-	1
Mursal	-	5	-	5
Mancılık	1	16	2	19
Toplam	1	22	2	25

Cizye mükelleflerinden bazıları cizyelerini ödememişlerdir. Kangal köyünden evsat cizye ödemekle yükümlü birisi ölümünden dolayı, Mursal'da 5 kişi "diyar-ı aharda" yani Mursal'ın dışında olmalarından dolayı cizyeleri tahsil edilmemiştir. Mancılık'a gelince cizyesini ödemeyen 19 kişi gözükmektedir; bunlardan 17'si Mancılık dışına göç etmiş, 2'si ise ölmüştür.

İnceleme dönemimizde cizyenin a'la 60, evsat 30 ve edna 15 kuruş olmak üzere tevzi edildiği bilinmektedir. Tablo 17'de de görüldüğü gibi tek a'la cizye-

⁵⁰ Bkz. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" s. 621.

si, Mancılık köyü hane 2’de ikamet eden 46 yaşındaki Vartan veled-i Berdoros tarafından ödenmiştir. Kangal kazasında evsat cizye ödeyenler 174 kişi ile gayri müslim toplumunun yaklaşık %85’inetekabül etmektedir. Daha ziyade “şab-emred” olarak ifade edilen 18 yaşından küçük gençler ile gelir seviyesi düşük olanların verdiği edna cizye ise 29 kişi ile %14,2’ye denk düşmektedir.

Tablo 18 Cizye Ödeyenler ve ödenen miktar

Köyler	A’la		Evsat		Edna		Top.Cizye	Toplam	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%		Krş	%
Kangal	-	-	52	86,7	8	18,3	60	1680	29,4
Mursal	-	-	6	85,7	1	14,3	7	195	3,4
Mancılık	1	1	90	89,1	10	9,9	101	2910	50,9
Perakende	-	-	26	72,2	10	27,8	36	930	16,3
Toplam	1	0,5	174	85,3	29	14,2	204	5715	100

Toplanan cizyeye kuruş bazında bakıldığında 2910 kuruş ile %51’ini Mancılık köyü, 1680 kuruş ile %29,4’ünü Kangal köyü, 195 kuruş ile %3,3’ünü Mursal köyü, 930 kuruş ile %16,3’ünü de kazada değişik meslekleri ve vasıfsız işçiliği yapmak üzere bulunan “perakende” kategorisi içinde ele alınan cizye mükellefleri ödemektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilanından itibaren ilçe merkezi olarak gördüğümüz Kangal, çok eski çağlardan itibaren önemli bir güzergâhda bulunmasına rağmen ne yazık ki çok fazla bir gelişim gösterememiş; 16. yüzyılda mezra, 19. yüzyıl sonlarına kadar bir köy olarak kalmaya devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra kısmen bir gelişme göstermesine rağmen bugün gerek nüfus gerekse ekonomik anlamda önemli bir varlık ortaya koyduğu da söylenemez.

Bu yazı çerçevesinde kazanın 19 yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumu devrin kaynaklarından Temettuat defterleri, cizye kayıtları, vakfiye belgelerinden faydalanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kangal kazasına bağlı 10 adet Müslüman köyü ve bu köylere ilaveten gayri Müslim ahalinin yaşadığı Mursal ve Mancılık köyleri üzerine yaptığımız inceleme bize bu köylerin nüfus itibariyle çok büyük köyler olmadıkları ve bu köylerin 4 ile 40 hane arasında değiştiğini göstermektedir.

Kazanın köylerinde yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim insanların tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları ve tarlaları sürmek için ailelerin genelde en az bir çift koşu öküzü ile temel gıda ihtiyacını karşıladıkları sağmal inek besledikleri ayrıca sağmal koyun ve keçiye de sahip oldukları görülmektedir.

Öte yandan ister Müslüman isterse gayr-i Müslim olsun Kangal'da yaşayan insanlar da kazandıklarının bir kısmını değişik adlar altında (vergi-yü mahsusa, öşür, cizye gibi) devlete vergi olarak ödüyorlardı. ©

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. Temettuat Defteri 13792, 13793, 13795

BOA Cizye Defteri 830

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakfiyeler

- 1- Humarlızâde Ahmed Ağa b. Mehmed, (7 zilkaade 1287), 585/149; 2221/50-51.
- 2- Kangalağasızâde Abdurrahman Paşa b. Ali Ağa, (25 C.evvel 1292), 607/5; 2103/323.
- 3- Kangalağasızâde Bekir b. Abdullah, (29 receb 1312), 603/76.
- 4- Molla Yusuf oğlu Bekir nam-ı diğer Abdullah Ağa b. Yusuf, (5 ramazan 1319), 1968/367-68; 596/146.
- 5- Kangalağasızâde müteveffa Osman Ağa zevcesi Emine Hanım binti Ahmed Ağa; (18 Şevval 1319), 603/76.
- 6- Kangalağasızâde Abdülkadir Ağa b. Osman, (14 R. Evvel 1321), 604/193.
- 7- İspiroğlu Hasan Ağa b. Bekir, (1 zilkaade 1321), 600/17; 2354/22-23.

Hurufat Defteri

1116/37

İncelemeler

1325 Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas 1325

1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet Kaza Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, 1928 Türk Ocakları Merkez Matbaası, s. 25.

387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Ankara 1997.

Abdullatif Şener, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990.

Adnan Mahiroğulları, **Seyyahların Gözüyle Sivas**, İstanbul 2001.

Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" , (çev. Şinasi Altındağ), **Bellekten** C. VIII. S. 32.

Ebubekir S. Yücel, **Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907 Sivas İl Yıllığı**, Sivas 2007

Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943.

Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas 1999,

Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Sivas 1935.

- Fikri Karaman, **Salname-i Vilayet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki) (1308/1890)**, İstanbul 2001, s. 101.
- Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlık Teşkilatına Dair", **Türk Yurdu Osmanlı Özel Sayısı**, Aralık 1999-ocak 2000 C. 19-20/ S. 148-149 Ankara 2000, s. 518-525
- Halil İnalçık, "Osmanlı Raiyet Rüsümü", **Belleten**, XIII/92.
- Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma – Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-" **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi** C. 21, S. 1 (2001), s. 189-2007
- Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas tarihsiz.
- İlbeyi Özer, **Darende Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri (1844)**, İstanbul 2000.
- İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, (haz. Recep Toparlı) Sivas 1998.
- Katip Çelebi, **Kitab-ı Cihannüma**, İstanbul 1145.
- Musa Çadırcı, "Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" **Belleten** C. XXXIV/135, Ankara 1970, s.409-420.
- Mustafa Alkan, "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)", **Belleten**, C.LXX, S. 258, Akara 2006, s. 743-774.
- Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993.
- Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", **İA**.
- Ramazan Özey, "20. Yüzyılın Başlarında Sivas’ın Tarihî Coğrafyası", **80. yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003- Sivas Bildirileri**, Sivas 2003, s. 135.
- Said Öztürk, **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Osmanlı Şehri Bilecik**, İstanbul 1996.
- Selattin Özçelik, **XIX. Yüzyılda Honoz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre)**, Isparta 2005.
- Selattin Özçelik, **XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam Ve Çevresi (Temettuat Defterleri İncelemesi)**, Isparta 2005.
- Süheyl Ünver, "4. Sultan Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi" **Belleten**, XVIII. Ankara 1952, s. 547-576.
- Tahir Sezer, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara 2006.
- Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası**, Ankara 1988.
- Türk Ansiklopedisi**, "Sivas" Ankara 1974, C. 21, s. 202;
- W. M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası**, Çev. Mihri Belli, İstanbul 1960.
- Yurt Ansiklopedisi**, "Sivas", İstanbul 1982-1983, C. 9.